
*Р.А.Горбань,
кандидат філософських наук,
доцент КІПДМ ЛНАМ*

КОСМОЛОГІЯ В ПЕРСОНАЛІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ ЧЕСЛАВА СТАНІСЛАВА БАРТНІКА

ІІВатиканський Собор у контексті оновлення Католицької Церкви не лише визначив різні аспекти взаємодії релігії, філософії і науки та запропонував новий рівень діалогу між ними, а й стимулював процес персоналістичної переорієнтації католицької теології на створення філософії цілісної людини. Одним з послідовних проповідників ідеї католицького оновлення, що прагнули осучаснити християнський богословський дискурс і зблизити його з науковим, був польський мислитель Чеслав Станіслав Бартнік, який, віддаючи перевагу інтелектуальній, універсальній і системній думці, розробив теолого-філософську систему вкорінення її в людську свідомість. У межах своєї персоналістичної концепції теології він опрацьовував космологію – вчення, яке завжди виступало каменем спотикання між наукою і релігією в усіх його підрозділах: космогонії, космогенезі, космографії.

Сучасна космологічна проблематика створила простір для порозуміння між богослов'ям і наукою. Однією з фундаментальних її засад є «антропний принцип», який фіксує зв'язок між якостями Всесвіту й існуванням у ньому людини. Цей принцип має велике значення для вирішення питання про розумну Причину, що створила Всесвіт. Сьогодні на основі «антропного принципу» в науці активно обговорюється теза про трансцендентну причину виникнення Всесвіту, а католицька богословська думка не стоїть осторонь та, намагаючись осмислити досягнення сучасної космології, створює умови для вдосконалення діалогу між релігією і наукою. У цьому контексті для розуміння змісту і форм сучасного процесу інтеграції знань про Всесвіт і людину важливо враховувати космологічні погляди як науковців-філософів, так і теологів.

Натомість космологія як філософське й богословське вчення лишається, за невеликим винятком, поза увагою наукових розвідок в Україні. За останні п'ятнадцять років космологічна проблематика у філософському аспекті розглядалась Я.В.Тарароевим («Гносео-

логічні проблеми космології раннього Всесвіту», «Онтологічні засади сучасної фізики та космології», [3, 4], а також Л.М.Литвиненко «Філософсько-релігійнознавче осмислення космологічних уявлень представників східної патристики» [2].

Недослідженим лишається й теолого-філософський доробок Ч.С.Бартніка, зокрема, розуміння польським мислителем християнської космології.

Виходячи із завдання переорієнтації католицької теології на створення філософії цілісної людини, Ч.С.Бартнік пропонує своє бачення теологічної персоналістичної моделі як картини, що дає повне розуміння та цілісне бачення людської особистості в онтологічному вимірі світу. У зв'язку з цим він звертається до проблеми буття Всесвіту. Поміж основних його характеристик, що формують проблематичне коло космології і стосуються світобудови, просторової форми, динаміки розвитку тощо, польського філософа як послідовного томіста понад усе цікавить «relatio» (особистісні відносини), адже, згідно з Томою Аквінським, Всесвіт, що являє собою упорядковане ціле, є, по суті, великим відношенням.

У праці «Персоналістичний нарис католицької теології» [12] Ч.С.Бартнік зазначає, що оскільки Всесвіт тісно пов'язаний з Богом і його неможна зрозуміти без Бога, то космологія й теологія мають площину, в якій доповнюють одна одну. Виходячи з цього, він пропонує створити теокосмологію, яка унаочнить цілісну та правдиву картину буття Всесвіту, його призначення та смисл спрямованості до Бога і людини, тобто цілеспрямованості Всесвіту на особистий світ [12, 111].

Світ створений з любові Бога й заснований на любові Трійці. Він просякнутий Божою мудрістю, любов'ю, красою, свободою і сповнений змісту. Проте у своїй реальності буття Всесвіт підпадає під дію зла, на нього впливають деструктивні сили дисгармонії, безладу, хаосу, розмежованості й віддалення. Підданий дії добра та зла, світ формується і постає залежно від вибору людини, оскільки підпорядкований їй. У «Католицькій догматиці» [7] Ч.С.Бартнік висловлює думку, що перед світом стоїть завдання реалізації внутрішньої повноти буття, для чого, керований людиною, він має вийти з-під влади зла [7, 938]. Підлягаючи впливу та дії особистісного світу людини, Всесвіт одночасно з нею прямує до довершеності в повноті буття. Тому без співвіднесення з людиною, без людини світ незрозумілий, а людина – незрозуміла без світу. В «Нарисах до

системи персоналізму» [14] філософ підкреслює, що вкорінена в матеріальне, фізичне, природне буття, людина перебуває в постійних відносинах зі світом. Людина виступає центром Всесвіту, опромінюючи його в усіх напрямках. Вона росте, змінюється і єднається із світом, спираючись на його екзистенцію. На цьому ґрунті постає проблема персоналізації, гуманізації, а також соціалізації світу [14, 212].

Ч.С.Бартнік підкреслює принципову для нього тезу, згідно з якою відносини між світом і людиною мають особистісний характер. Персоналізацію він розглядає як запобіжник деструктивних процесів, стверджуючи, що без особистісного формування космосу почне народжуватись антисвіт і антилюдина. Уся відповідальність лежить на людині, яка, будучи особистісною істотою, здатна розбудовувати дійсність на засадах добра та правди. Натомість науково-технічний прогрес генерує тенденції творення штучного світу, в якому немає місця природному й особистісному, в якому з антропології усувається особистісне начало, відтак, і людина, і Всесвіт втрачають будь-який смисл.

Всесвіт розглядається Ч.С.Бартніком не лише як середовище буття й реалізації людини, а і як осередок смислотворення. В усіх своїх станах і структурах він творить дійсність знаків і смислів між людиною та Богом на шляху порозуміння і пізнання. Всесвіт Ч.С.Бартнік тлумачить як засіб комунікації між Богом і людиною, а також як ініціатор діалогу. Адже за його допомогою Бог говорить до людини, а людина (свідомо або підсвідомо) промовляє до Бога. Приводом для спілкування стають життя, існування, природа, світобудова, пізнання, любов, радість, терпіння, праця та відпочинок, боротьба зі злом. Філософ підкреслює, що Всесвіт неможливо зрозуміти, пояснити та віднайти в ньому смисл без визнання існування Бога і його особистісного особового буття.

Для космологічного вчення, згідно з Ч.С.Бартніком, винятково важливою виявляється Особа Христа. У світлі Христа світ стає земною вітчизною та шляхом до вітчизни небесної. Мислитель звертає увагу на те, що Новий Завіт вказує на загальну площину космології буття, де дійсність існує та реалізується для особи: людина – для Особи Христа, а Христос – для Особи Отця [5, 9]. Тому особистісне начало стає тим, що єднає й охоплює все буття, надаючи йому змісту в усіх відносинах з особою і особами (Божими і людськими).

Світ, створений тринітарною любов'ю Бога, певною мірою бере участь у тринітарних відносинах Божих осіб, наслідуючи і

долучаючись до універсальної єдності буття в Бозі. Насамперед, це стосується відображення тринітарного взаємного співвіднесення. Матеріальне буття постає як слід мудрості Бога, а людина – ще й як образ і подоба особистісного Бога. Кожен з них постає у своїй субсистенції та бутті таким, яким він є, з його об'єктністю чи суб'єктністю, більшою чи меншою мірою досконалості буття. На думку Ч.С.Бартніка, найбільше це проявляється в особистісній структурі буття в собі і для когось. Єднання з Богом усього створеного буття відбувається завдяки наслідуванню та реалізації тринітарних відносин на шляху до мети, якою є Триособовий Бог. Інакше кажучи, йдеться про процес вдосконалення різних форм буття у щораз більшому осягненні єднання з особистісним Богом [13, 160].

Завдяки Особі Христа був змінений світ і історія, яка перетворилась на історію спасіння. Це мало надважливе значення для людської особистості. Через Сина Божого Бог увійшов в історію людства та зробив її історією здійснення повноти особи. Поява Особи Христа перетворила Всесвіт на середовище, яке сприяє буттю особи, підтримує зв'язки людської особи з Божими Особами, створюючи умови для відносин між ними. Адже для здобуття своєї повноти особа, з одного боку, потребує матерії, часу, простору, а з іншого, – допомоги надприродного, надособового світу.

Представники різних філософських шкіл, зокрема Б.Спіноза, Ф.Шеллінг, Г.Гегель, Дж.Бруно, твердили, що Бог є Богом тільки в людині і завдяки їй. Однак, на думку польського теолога, це величезна помилка. Бог завжди був, є і буде собою навіть без людини, натомість людина ніколи не буде собою без Бога. Будучи Особою, Бог у своїй суті спрямований на особи та до осіб – особистісного світу ангелів і людей. Бог реалізує дійсність у двох площинах: творіння (без особливого спрямування на себе) та спасіння (повного здійснення у собі, спрямовуючи все на себе). Обидві площини неподільні. З огляду на це людство творить площину співвіднесення дійсності, зокрема своєї, особистісної, як спільноти осіб [12, 109]. Тринітарна спільнота переходить у подальшу множину створених осіб, які формують свої спільноти: сім'ю, родину, громаду, народ, державу, Церкву, Царство Боже. Відносини, що діють у людській реальності, є відтворенням тринітарних відносин, побудованих на любові, і спрямованих на утворення єдності з Богом. Отримавши буття в момент створення світу, людина в незбагненний спосіб народжується з матерії в просторі та часі, з космосфери, геосфери,

біосфери, психосфери. Створена водночас зі Всесвітом із його складових, людина розвивається разом з ним і завжди лишається його мірою, оскільки становить центр, смисл і телос світу. Однак у космологічній концепції Ч.С.Бартніка не йдеться про антропоцентричні чи теоцентричні інтенції – католицький мислитель наполягає на їх збалансованості. Оскільки Всесвіт – це творіння та дар Божий, а не здобич людини, то попри свій аксіальний і аксіологічний характер буття, людину не слід вважати абсолютним господарем світу. Людина отримала свій статус як особистісна сутність, і можливістю управляти й упорядковувати світ вона наділена з метою доброго користування та продовження діла Божого творіння.

У персоналістичній концепції космології Ч.С.Бартніка ключовою категорією виступає особистість. Внутрішньою визначеністю особистості, що відрізняє її від усіх інших субстанцій світу, є творчий і активний потенціал. Творити нову реальність здатна лише особистість. Так, особистісний Бог створює буття спочатку як ідею у самому собі, у своїй думці. У праці «Від гуманізму до персоналізму» [8] філософ наполягає на тому, що творчий процес є винятково особистісним явищем і має характер творіння в Бозі. Оскільки Всесвіт має своє вкорінення в особистісному Бозі, то началом усього в ньому виступає особистість, а не річ, матерія [8, 91]. У свою чергу, будь-яке творення не мало б відношення до Бога й особистісного світу, а мало б суто предметний, матеріальний, а відтак – анонімний характер. У праці «Персоналістична концепція створення» [10] Ч.С.Бартнік зазначає, що тільки через особистість відносини Всесвіт дістає підстави для свого існування, змісту і реальності, оскільки без особистісних відносин (*relatio*) був би запереченням дійсності, він би залишився невідомим, «мертвим», неіснуючим буттям – небуттям. Світ був створений та існує тільки у значенні особистісних відносин тринітарного характеру: «від» Осіб Божих «до» людських осіб. Без цих відносин він не може мати і не має смислу [10, 49].

Під таким кутом зору історія людства виступає додатком космогенезу. Історія і космогенез як просторово-часові явища проникають і доповнюють одне одного. Хоча космогенез слід вважати основою, материнським середовищем, натомість антропогенез має есхатологічний характер – спрямованість на майбутнє довершення та перетворення. Суспільне життя, цивілізаційні процеси, релігію Ч.С.Бартнік визначає як інтегральні елементи діянь Всесвіту й по-

дальші етапи біологічного антропогенезу. Всесвіт у своїй дійсності охоплює всі елементи явищ і екзистенції людини в просторі та часі. Цілість дійсності проходить етапи матеріалізації, уніфікації, спіритуалізації, персоналізації та абсолютизації. Усім керує процес еволюції й розвитку, прогресу та вдосконалення [11, 43].

Особливу роль у формуванні персоналістичної космології в європейській філософській думці відіграв французький персоналіст і теолог П'єр Тейяр де Шарден, який створив концепцію «персоналістичного Універсуму» [16, 56]. У статті «Людська особа і космос» [9] Ч.С.Бартнік зауважує, що поняття «персоналістичний Універсум» не означає існування якоїсь «Особистості Всесвіту», персоналістичний підхід до світу вказує лише на необхідність утвердити центральне місце людської особистості у створеному Всесвіті, насамперед, засвідчити спрямування всього на людську особистість, на особистісний світ, який і творить основу буття. Людська особистість становить основний елемент, ключову складову структури Космосу та смисл універсальної еволюції Всесвіту [9, 213].

У своїй персоналістичній космології польський теолог дотримується ідей, запропонованих Тейяром де Шарденом. На переконання Ч.С.Бартніка, весь Всесвіт дістає своє здійснення в людській особистості. Свою конститутивну основу світ містить у персональних елементах людської особи і Осіб Божих. Передусім, йдеться про універсальну Особистість Христа, яка відзначається повнотою всіх особистісних рис і структур у найвищому ступені, внаслідок чого Всесвіт здобуває фундаментальне відношення (*relatio*) до Персонального Начала. Особою Отця світ в усьому підпорядкований і підданий Особі Христа. Завдяки цьому Всесвіт уже не може сприйматись як анонімний хаос чи як ворог людини, він отримує свою наповненість, приязнь і користь в Особі Христа. Христос, налаштований на світ, надихає його життям, мудро спрямовує й упорядковує, підтримує, любить, обдаровує належною свободою та веде до повноти здійснення. Всесвіт водночас із людиною створені Христом, у ньому та для нього; і Син Божий також відкупив і врятував світ разом із людиною [6, 797].

У статті «Персоналістичний Всесвіт» [15] Ч.С.Бартнік зазначає, що, з одного боку, Всесвіт поволі та поетапно формує особистісну структуру людини, з іншого, – людина та Бог формують і творять світ, надаючи йому нових форм, проявів, розвитку. Особистість (Божа і людська) щораз більше персоналізує Всесвіт в процесі того,

як пізнає, досліджує, любить і творить його. Всесвіт влаштований таким чином, що все в ньому має своє місце, завдання, спрямованість і відносини – взаємозв'язки, в яких формується космологічна єдність буття та його універсальність, спрямовані на персоналізацію в особі людській та Божій [15, 219].

У персоналістичній космології Ч.С.Бартніка зв'язок і єдність людини з цілим Всесвітом має дуже тісний внутрішньо-зумовлений органічний характер. Католицький мислитель пише: «Весь космогенез, враз з властивим йому антропогенезом, постає як універсальний персоногенез» [14, 221]. Йдеться про персоногенез в індивідуальному та суспільному вимірах, який і надалі триває. Таким чином, стверджується, що Всесвіт виступає умовою існування людської особистості, її формування та розвитку. Подібно і людська особистість є умовою буття світу, його формування та розвитку.

Розглядаючи есхатологічний аспект космології, Ч.С.Бартнік стверджує, що безконечність особистісного світу зумовлює безконечність буття Всесвіту. Оскільки сутністю особистості є безконечність її структури та її буття, то Всесвіт, стаючи середовищем і змістом особистісного буття, відзначається безконечністю. У персоналістичному розумінні есхатологічної перспективи світу кінець історії – це всеохопна персоналізація Всесвіту, який цілком буде пов'язаний з особистостями. Цей зв'язок матиме абсолютний характер: багатство, насиченість та інтенсивність буття світу в усіх аспектах поєднається з особистісним буттям і сповниться його глибиною та змістом [14, 237].

Звертаючись до питань персоналістичної концепції космології у працях різних років, Ч.С.Бартнік порушує проблему узгодження сучасної фізичної космології з християнським вченням про світ. Завдяки персоналістичному тлумаченню космології католицький мислитель знаходить точки порозуміння між релігією і наукою. Персоналізм вказує на багатство особистісного буття, на існування різних особистісних «світів»: Божого, ангельського, людського. При цьому сучасні вчені дедалі частіше погоджуються з тезою про існування інших розумних істот у зв'язку з дослідженням Космосу, галактик, зоряних систем. У такий спосіб постає надзвичайний у своїй глибині Особистісний Світ. Подібно і християнство теж погоджується з такою можливістю. Натомість персоналізм, на думку Ч.С.Бартніка, намагається зібрати воедино всі варіанти ідеї особистісного існування в концепції Універсальної Комунії Особистостей,

тобто Вселенської єдності особистісного світу, створеного особистісним Богом. Отже, персоналістична теологія не заперечує можливості створення Богом безконечної кількості особистісних істот [6, 465].

Принцип персоналістичних відносин «relatio», закладений, на переконання Бартніка, в основі космічного порядку, зумовлює цілісність Всесвіту як інтегрованої системи, процес упорядкування, узгодження й об'єднання структур і функцій якої на кожному рівні її організації визначається не матеріальними зв'язками, а ступенем єднання з особистісним Богом. Персоналістичне розуміння законів, які зумовлюють цілісний характер існування Всесвіту, створює точки перетинання з концепціями фізики, які впливають на розвиток сучасної науки. У минулому столітті в межах квантової теорії були відкриті явища переходу від хаосу до порядку, які не піддаються атомістичному аналізу. Крім того, виявлено системні закони, які неможливо вивести із законів, що управляють компонентами структури, відтак, пояснення вищих рівнів організації потребує нових понять. Сучасна фізична космологія вважає, що фундаментальна реальність складається не з частин, а зі струн, в яких матеріальні субстанції замінюються функціями. Йдеться не про буття незалежних одиниць, а про стан системи, при цьому існування будь-якого об'єкта визначається взаємодією з іншими та участю в більш загальних системах. Американський фізик І. Барбур, відомий як засновник дисципліни «наука і релігія», стверджує, що основними образами природи замість самодостатніх і зовні пов'язаних частинок стають взаємопроникні поля й інтегровані цілісності [1, 213].

Таким чином, у персоналістичній космології Бартніка йдеться про відкриття особистісного начала як основи буття Всесвіту. Головним її принципом є «relatio» – особистісні відносини тринітарного характеру між об'єктом і суб'єктом, субстанцією і субзистенцією, матерією і духом, річчю і особою, що пов'язують світ в єдине ціле на засадах любові. Усе у Всесвіті існує та діє з огляду на особистісний світ, прямуючи до загальної персоналізації буття, що звершиться в Бозі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барбур І.* Религия и наука. История и современность. – М., 2000. – 430 с.
2. *Литвиненко Л.М.* Філософсько-релігієзнавче осмислення космологічних

- уявленнь представників східної патристики: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». – К., 2008. – 14 с.
3. *Tararow J.V.* Гносеологічні проблеми космології раннього Всесвіту: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.09 «Філософія науки». – Харків, 2002. – 16 с.
 4. *Tararow J.V.* Онтологічні засади сучасної фізики та космології: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.09 «Філософія науки». – Харків, 2010. – 30 с.
 5. *Bartnik Cz.St.* Byg czowiekiem // *Collectanea Theologica*. – 1988. – №58. – S.5–16.
 6. *Bartnik Cz.St.* Dogmatyka katolicka. – T.1. – Lublin, 1999. – 861 s.
 7. *Bartnik Cz.St.* Dogmatyka katolicka. – T.2. – Lublin, 2003. – 1057 s.
 8. *Bartnik Cz.St.* Od humanizmu do personalizmu / Czesław Stanisław Bartnik // *Personalizm*. – №9. – 2005. – S.83–92.
 9. *Bartnik Cz.St.* Osoba ludzka a kosmos // *Szkice do systemu personalizmu*. – Lublin, 2006. – S.211–218.
 10. *Bartnik Cz.St.* Personalistyczna koncepcja stworzenia // *Eseje o historii zbawienia*. – Lublin, 2002. – S.49–50.
 11. *Bartnik Cz.St.* Wprowadzenie do personalistycznej filozofii dziejów // *Novum*. – № 8. – 1980. – S.33–45.
 12. *Bartnik Cz.St.* Personalistyczny zarys teologii katolickiej // *Roczniki Teologiczne*. – №40. – Z.2. – 1993. – S.103–114.
 13. *Bartnik Cz.St.* Siowo i czyn. – Lublin, 2006. – 292 s.
 14. *Bartnik Cz.St.* Szkice do systemu personalizmu. – Lublin, 2006. – 286 s.
 15. *Bartnik Cz.St.* Wszechświat personalistyczny // *Szkice do systemu personalizmu*. – Lublin, 2006. – S.219–220.
 16. *Teilhard de Chardin P.* Zarys Wszechświata personalistycznego i inne pisma. – Warszawa, 1985. – 262 s.

Горбань Р.А. Космологія в персоналістичній системі Чеслава Станіслава Бартніка.

У статті розглядається персоналістична концепція космології маловідомого в Україні польського теолога, філософа і католицького священника Ч.С.Бартніка. У його теолого-філософському вченні йдеться про відкриття особистісного начала як основи буття Всесвіту. Головним принципом персоналістичної космології Бартніка виступає «relatio» – особистісні відносини тринітарного характеру, що зумовлюють цілісність Всесвіту як інтегрованої системи, процес упорядкування, узгодження й об'єднання структур і функцій якої на кожному рівні її організації визначається не матеріальними зв'язками, а ступенем єднання з особистісним Богом.

Ключові слова: особистість, персоналізм, космологія, відносини (relatio), Всесвіт, буття, релігія, наука.

Горбань Р.А. Космология в персоналистической системе Чеслава Станислава Бартника.

В статье рассматривается персоналистическая концепция космологии малоизвестного в Украине польского теолога, философа и католического священника Ч.С.Бартника. В его теолого-философском учении речь идёт об открытии личностного начала как основы бытия Вселенной. Главным принципом персоналистической космологии Бартника является «*relatio*» – отношения личностей, носящие тринитарный характер. Такие отношения обуславливают целостность Вселенной как интегрированной системы, процесс упорядочения, согласования и объединения структур и функций которой на каждом уровне её организации определяется не материальными связями, а степенью единения с личностным Богом.

Ключевые слова: личность, персонализм, космология, отношения (*relatio*), Вселенная, бытие, религия, наука.

R.A. Gorban. Cosmology in Personalistic System of Czeslaw Bartnik.

The author of the article considers personalistic conception of cosmology of Czeslaw Bartnik, a Polish theologian, philosopher and Catholic priest. His theologian-philosophic doctrine goes about disclosure of a personality principle as the basis of existence of the Universe. The central plank of Bartnik's personalistic cosmology is *relatio* – relationships between personalities of the Trinitarian character, between an object and subject, substance and subsistence, matter and spirit, thing and person, that blend the world into a unified whole based on love. Considering Christian doctrine on Cosmology from the Personalism perspective, the Polish theologian asserts that the World, created by the Trinitarian love of God, somehow takes part in the Trinitarian relationship between the Persons within God, following and communing with the universal union of existence in God. This centers around the reflection of the Trinitarian interrelation, where material existence is a token of God's wisdom, and a man is molded after the image and likeness of the Person of God. They each appear authentic in their own subsistence and existence, with their objectiveness or subjectivity and perfection of existence to greater or lesser extent. According to Czeslaw Bartnik, precisely interpersonal relationships of the Trinitarian nature determine wholesomeness of the Universe as an integrated system, the process of prioritization, sequence and merging of structures and functions of which at every stage of its conformation, is identified not by material bonds, but by the degree of unification with the Personality of God.

Key words: Personality, personalism, cosmology, personal relationships of the Trinitarian nature (*relatio*), Universe, existence, religion, science.